

DİN SOSYOLOJİSİ VE GELİŞME SOSYOLOJİSİ II

Henri DESROCHE
İzzet ER*

VI- AYNI KÜLTÜREL ÇEVREDE DİNİ FARKLILAŞMA

Yukarda sunulan bütün tesbitler, gelişme uygulamasında dinî sonuçları gerçekleştirme problemini ortaya koymak için burada toplanacaktır.

Hadise, Güney Sahra Afrika'sından²⁵ ve sömürge sırasında tutulan bir dosyada toplanmış gözlem verilerinden alınmıştır²⁶.

Bu kültürel ortamda dinî farklılaşma Bouaké'deki²⁷ milletler arası müzakerelerde dikkatle incelenmişti. Sözü edilen dinî farklılaşma aşağıdaki gibi tecelli etmektedir:

* Doç. Dr., Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

- 25 Kuzey Afrika Sahrası'ndaki hadisenin dış görünüşü tabii olarak çok farklıdır. Bu durumun incelenmesi, Suud kralı Faysal adına, Vatikan II tarafından hıristiyanlık için yapılmış projeyle mukayese edilebilir tarzda İslâmî bir komitece hazırlanmış proje hakkında Révolution Africaine (Ekim 1966, no 191, s. 21-22) de neşredilmiş siyâsî veya dinî bir makale vasıtasıyla yeniden ele alınmış gibidir. J. Teillac'ın açıklamaları ve yorumları için (L'Afrique et l'Asie, 77, 1967, 1. üç aylık, s. 39-43) deki Dialogue: Politique ou religion? a bakınız.
- 26 Burada düşünülmüş olan problem hakkındaki kayıtları bir araya toplayan kalkınmada ortak görev alması istenen Afrikalı memurların otobiyografileri söz konusudur.
- 27 Evvelkilere ait çok yeni (Bouaké) ve daha eski Din Sosyolojisi Kongreleri için bkz: H.D. Syncretisme et messianisme en Afrique Noire, A.S.R., 16, s. 105-108; Daha eskiler için de bkz: Tradition et modernisme en Afrique Noire (Ocak 1962), Paris, Seuil, 1965; Les religions africaines traditionnelles (Ekim 1962), Paris, Seuil, 1965.

- A) Geleneksel inançlar 1
- B) Ülke dışından gelen dinler:
- İslâm 2
- Katoliklik 3
- Protestanlık 4
- C) Bağdaştırmacılık ve Mesihcilik 5
- D) Dinsiz²⁸ 6

Derlenmiş malum dosyalarda kendi kendine intisap edilmiş bu temel altı tipin her birine ait örnekler vardır. Burada konunun teferruatını araştırmak problem teşkil etmiyor, yaklaşık olarak süreklilik arzeden sadece bir özellik ele alınmak isteniyordu. Başvurulan iktibas tipi ne olursa olsun, denilebilecektir ki, bu FAKAT'lı-KABUL tipidir; Ben katoliğim – ama, geleneksel bütün inanç değerlerini düşünüyorum – ama; protestanım – fakat, dindar değilim – ama vs.

İşte birkaç örnek:

Geleneklere bağlı bir muhafazakârdan:

"Dört yaşından dokuz yaşına kadar beş yıl köyümde yaşadım. Köyüm inandığı değerlere saygılıdır ve % 100 putperesttir. Bu putperestlik, Dieu Assié'lere (yer tanrısı) ve N'gnin (Fromager – Bir tür ağaç – tanrısı) a yapılan ibadetlerle kendini gösterir. Bütün köy aynı tanrılara taparlar. Çeşitli merasimlere ait aynı inükellefiyetleri paylaşırlar ve aynı dinî otoriteleri benimserler. Kararlarını tartışmak çok büyük bir suçtur, çünkü sosyal bakımdan dışlanma tehlikesi vardır. Bu dinin gücünü zayıflatacak olumsuz yönler de vardır. Ben, "saf dışı etmek"ten ziyade "zayıflatmak" kelimesini tercih ederim. Gerçek şu ki, bu alanda tehlikeli bölünmelere meydan verecek bütün yenilikçi düşüncelere karşıyım. Eğer köylüler, senede iki yerine sadece bir merasim yapmayı kabul ederler, hastaları dispansere götürürler, Fromager'lerin kapoklarını (kapoque) beklemek yerine, sadece ırmağın kendilerine sunduklarını avlamayı kabul ederlerse, bir rekabet duygusu ile kurban edilecek koyun, keçi veya öküzler aramak yerine tanrılara sunulacak tek armağan olarak ineği ve hörgüçlü öküzü kurban etmeyi benimserlerse, bu olumsuz etkiler böylece zayıflamaya yüz tutmuş olur...

Benim köyümde durum böyle değildir. Çünkü bir kooperatifte yönetim kuruluna ait mesuliyetin müşterek olduğunu ve öyle devam edeceğini anlatmak için bir ay harcamış olacağım. Onlara bunu anlatacak daha müşahhas başka bir

28 Kötü bir tesadüf neticesi sadece tek "sécularisme" terimi vasıtasıyla gizlenmiş dinsiz iki tip dik-kate alınmayabilir. Dinî olmayan bir inanç tipinin varlığı şeklinde olsun, dinî veya gayr-i dinî bütün inanç tiplerinin mevcut olmayışı şeklinde olsun, gerçek söz konusu olabilir. (Afrikalı olmayan ama Amerikanca bir çerçevede) bu fark hakkında bkz.: M.E. Marty, Varieties of Unbelief from nihilism to etheism agnosticism to apathy, New York, 1964.

şey ihtiyacı vardır ve bu başka şeyi sakinlerin tanrılara göre belirlenmiş olan orijinlerinde buluyorum. Bu amaçla şöyle diyeceğim: Tanrı N'Gnin daha iyi döğüşmek için bir hörgüçlü öküz yemeye ihtiyacı duyarsa, güçlerini ölçmek maksadıyla mensuplarını benzer bir sosyo-ekonomik çatı altında toplama ihtiyacını hissedecektir. Müsterek mesuliyetin yönetim kuruluna ait olduğunu ifade etmek yerine, bütün köy sakinlerini tanrılara ayin düzenlemekle eşdeğer olan paylarına düşen masrafları ödemeye sevkeden fedakârlık gücünü keşfettireceğim. Bu güç hiç bir yazılı belgeye kaydedilmiş değildir, yaşama iradelerinin meyvesidir, zira ilâhların öfkesi asla affetmez. Bir cemaatin insanları, bir kooperatif kurmayı, bir takım yardım teşkilatlarına tercih ediyorsa, bu Assie ve N'Gnin onlara böyle etmelerinden ve onu öyle istemelerindedir. Din gelişme arzusuyla birlikte bulunabilir, fakat muayyen bir disiplin içinde yönlendirilmiş olmalıdır..."

Bir Protestandan:

"Ben protestan bir hıristiyanim. Davranışımın ne manaya geldiğini anladıktan sonra bu dini seçtim. Afrika Protestan Hıristiyanlar Derneği'nin üyesiyim. Dostlarım ve ben dinin değerlerini tanımış kimseler olarak bu dine girdik, ama protestanlığa yardım etmek onu daha canlı kılmak ve böylece ölümsüzleştirmek için... Biz gelişmemiş ülkeler grubuna dahiliz, kolonileştirilmeden önce bile bu ülkeler pek çok gösterilerle bir dinî güç tarafından engellenmişler. İmanımızın mistik yönlerini ve sonsuz mutluluğu ortaya çıkarmak ve geliştirmek için hiç bir zaman batılı dinleri beklemiş değiliz. Atalarım uzun zaman putperestliği uyguladılar. Size göre bu çok tanrıcılık ama onlara göre maddedeki yüce gücü, yüce ruhu kavramak söz konusuydu. Bu, heyecan verici ve bıkmadan usanmadan sürdürülen bir araştırmaydı... Bazı misyoner grupları ve özellikle Amerikan presbiteryenlerinin metodlarıyla dinî Mac Kartizm akımına yardım edilmişti. Sanki her şey, kötülüğüne hükmedilmiş bir zihniyet ile onun, kusursuz olduğu kabul edilen bir değerler sistemiyle yer değiştirmesi arasında bir mücadeleye girmişti..."

Bir Katolikten:

"Katolik eğitimi, eğitimi daha da kısalttı ve kırsal bölgeler eğitimi ile geniş ilköğretim sektörünü de üstlendi. Şartlar öyle gelişti ki, katolik dinî eğitim çoğu kez sosyo-ekonomik gelişmenin öncüsü oldu. Eğitimin filizlendirdiği Gençlik Hareketleri teşkilatı, gençlerin her birinin çevreleriyle ilgili özel problemleri birlikte incelemek için grup oluşturmalarına ve isteğe bağlı olarak okur yazar olmayan yetişkinlere sağlanan bu akşam dersleri veya halka yönelik tasarruf ve kredi sandıkları kurmak gibi problemleri ortaklaşa çözmeye başlamalarına imkan veriyordu.

Fakat bunlar, çoğu defa, yabancı katolik hiyerarşisinin kendi şahsiyetimizi tanımamızı istemediğini, ona karşı mukavemete cesaret edenleri toplum dışına atarak bizi kendisine benzetmek istediğini farketmemize mani değildir. Üstelik

menfaatleri, fiilen iktidarda olanlarla çok sıkı ilişki içindedir. Onun için siyasî otoriteyi ele almak isteyen eğilimlere ve kapitalist düşüncelere destek verirler..."

Bir başka Katolikten:

"Cizvit papazlarının eski bir öğrencisi olduğumda benim, Allah'a hizmet için seminere katılan, kilise korolarına iştirak eden en iyi öğrencilerden olmamı ne kadar arzuladıklarını gördüm... Dedem, köyde, gelirleri misyonerlerin ayin işleri, ayin kaftanları ve cübbelerinin masraflarını karşılamak amacıyla Vatikan'a gönderilen Papa'nın Tarım İşletmesi adıyla bilinen bir çiftlikte kahve ve kakao yetiştiricilerindendi. Dedem Cizvitler nezdinde babamın idarî hizmetlerde ve orta öğretimde vazife yapmasına müsaade edilsin diye vafiz olmak amacıyla biri hariç bütün hanımlarını terketmeye, dinî evlilik yapmaya mecbur kaldı. Bana gelince; orta öğrenimimi yaptım, Katolik Gençlik Hareketi'ne üye oldum. Katolik papazı bir babam dahi var, konsilden döndüğü zaman, sonbaharda onunla bu konuyu tartıştım."

Bir Müslümandan:

"İslâm, bir düşünceler ve fikirler cemaati, dar manasiyle bir dayanışma ve yardımlaşma cemaati meydana getirir. Ahlâkî esasları kişiler arası ilişkilerde adaleti sağlamayı hedef alır. Teşkilatlanma düşüncesi, mensuplarını haklarına ve vazifelerine saygılı, itaatkâr ve disiplinli olmaya sevkeder. Millî bir şuurun gelişmesine imkan verir.

Ama müslümanlar, İslâmı benimsemeyenlere karşı sert bir mücadeleyi tavsiye ederler. Kendisinin İslâmın esasına daha mutabık olduğunu ve bu yüzden daha doğru bir yolda bulduklarını ileri süren, onun için en önde yer almaya hak kazanmış olduklarını savunan, halk arasında anlaşmazlığı ve güvensizliği besleyip büyüten pek çok mezhep vardır. Bunlar bir sınıfın elinde amaçlarına hizmet eden bir vasita olabilmektedirler: Murabıtlar, dinî tarikatlar her türlü projeye karşı çıkmakta, sürekli bağnaz öğütler ve olumsuz tabular üretmeye yönelmiş bulunmaktadırlar."

Bir başka Müslümandan:

"(Genellikle çocukların modern okullara gitmelerini hoş karşılamayan değerlendirmeleri sıraladıktan sonra) Çünkü bu çocuklar Peygamber Muhammed'e iman etmeyecekler. Şahsî kanaatime göre, müslümanlar böylesi değerlendirmelere inanmayı öyle sürdürmektedirler ki, bu yüzden İslâm dininin gelişmeye nasıl hizmet edebileceği hususunda pek kötümserim ve inanmış bir müslüman olarak hep bunu söylerim."

Laik bir Müslümandan:

"İnancım çocukluğumun ve gençliğimin eseridir. Ringa balığının kokusu fıncısını takip ettiği gibi, o benim içime işlemiştir.

Mazisi çok dindâr bir ailede doğdum. Baba tarafından asker, anne tarafından din müdafiyim. Beş yaşında, ailemde meslek seçimine karar verildiği çağda kader dinimi seçti. Anne-babadan uzakta geçen yedi yıl boyunca Kur'an öğrendim, çiftçilik yaptım, ülkemin önemli bölgelerine sık sık yürüyerek seyahat ettim; pek çok ızdıraplara, yoksulluklara ve sıkıntılara maruz kaldım. Dinî kanaatlerim bana öyle aşılarmıştı ki, her tarafı bana dinsiz gösteriyordu.

F... ye bir seyahatim vesilesiyle, kader beni bir Fransız okulunun önüne götürdü, çocuklar okulun bahçesinde oynuyorlardı. Manzara, bende bu okulda gördüğüm o çocuklar gibi olma konusunda şiddetli bir istek uyandırdı. Fransız okuluna girmek maksadiyle Kur'an mektebini terketmek için her şeyi yapmaya karar verdim.

Pek çok güçlükten sonra bu iş oldu. "Medrese" hocası, niyetimi kendisine açtığımda beni döğdü. F'den doğduğum şehir L'ye gitmek için bir kaçamak yapmam gerekti. Toplanan aile konseyi çoğunlukla F'ye dönmeme karar verdi. Ancak annemin sürekli itirazı, Fransız okuluna gitmem şartıyla yanında kalmama vesile oldu. Fakat, annemin enerjik tavrı sayesinde kazanılan bu zaferin beni zorlayan bir bedeli de vardı: Sürekli olarak hem okula gitmeye, hem de arapça öğrenmeye mecburdum. Her zaman okuldan önce bir kaç saat medreseye gidip bir kaç ayet öğrenmem şarttı. Fransız okuluna gitme izni almak için bu ayetleri ezberden okuyabilmem gerekiyordu. Bu sebeple okula çok geç kalıyordum.

Okul müdürü hikayemi hiç anlamak istemiyordu. Cezalandırmak için o da beni döğdü. Yaklaşık 1943'e kadar sürekli kötü muamelelere maruz kaldım.

Bu tarihte, mahallemdeki kimselerin hakkımdaki düşünceleri D'ye, yüksek arap okuluna kabul edilmemi sağladı. Burada da yine aynı kötü eğitim metodları. Hafızam çok gelişmişti. Kafam, manalarını bilmediğimden ilgisiz kaldığım Kur'an ayetleri ile doldu. Mahallemin camiinde, genç yaşuma rağmen büyükler grubuna kabul edildim. Birden büyümüşüm. Bu yakın ilişki bana, anlatılan dinin yaşananla tamamen aynı olmadığını öğretti. Hemen siyasî bir parti kuruldu. Dinler ve mezhepler arasında canlı, bazen aşırı kavgalara sebep olanlar bunlardı.

İşte çok, çok kısa olarak özetlenmiş inançlarımın kaynağı. Asla din düşmanı değilim, ama dinler, insanları birleştirme, aralarında barışı hakim kılma görevlerini yapmıyor gibi geliyor."

Kısa süre önce yayınlanmış bir Afrika romanı, mahiyeti belirsiz serüven denilen şeyin ne olduğunu ortaya çıkardı²⁹. Burada, yukardaki iktibaslarda görülenlere paralel olarak ne anlama geldiği belli olmayan katılmalar, yani ateizm-

29 Cheikh Amidou Khane, L'aventure ambigué G. Balandier'in L'Afrique ambigué'sinden bahsetmeksizin.

deizm, tasvipler-itirazlar, intibaklar-intibaksızlıklar, protesto edici bağılıklar söz konusudur. Sanki orada da, yine yaygın bir protestanlık temasıyla henüz ve yeneden karşılaşıyordu.

Bu açıklamayı uzatmak mümkün olmadığından, belki, kapalı soruları hazırlayanlardan, dinî aidiyetin tipik bir grubu olan "evet" ve "hayır" ile karışık kategorisini de dikkate almalarını istemekle yetinilecektir. Bu, inanç ve inançsızlığın tesbiti için daha geniş bir ölçü de sağlayacaktır³⁰. Hatta bu, Allah'a inanmanın ve inanmamanın, Allah'ı kabul etmenin ve etmemenin güyâ önceden bilinen meselesi için bile neticede geçerli olacaktır... Böylesi bir sorunun ne kadar etkili olduğuna ötedenberi söylenen bir Rus atasözü şöyle cevap verir³¹: "Allah'a şükür Allah yok; ama varsa, Allah bizi ondan korusun, yine de mevcut olur muydu?" Her şey bir tarafa, bu atasözündeki gibi düşünenler olarak sayımız çok, hem de çok fazla ise, acaba bizim için bu hususta bir çıkış yolu gösterilmeyecek mi? Ki böylelikle kalede küçük bir delik açılmış olsun!

VII- YENİ BOYUT MU?

Sürekli değişiklik gösteren yukardaki yaklaşımlar hiç dikkate alınmamış değildir. Temmuz 1963'te Manille'de "GÜNEY ve GÜNEY-DOĞU ASYA ÜLKELERİNİN GELİŞMESİNDE KÜLTÜREL MOTİVASYONLAR" hakkında milletler arası bir konferans yapıldı³². Bildirilerin yayıncısı özellikle şunları söyler: "Bu kitabın ve söz konusu konferansın problemini sadece bir cümle içinde yazmak mümkün olsaydı, "ruhun modernleştirilmesi" bahis konusudur denilebilirdi. Bu formül, böylesi bir konuda çok yönlülüğün, paradoksallığın ve şüphenin var olduğunu gösteren ne kadar da uygunsuz bir açıklama olabilir. Bununla birlikte, din ahireti ve son hakikatı ele alır. Değişmeye, modernleşmeye ve gelişmeye nasıl karıştırılabilir? "Modernleşmenin potansiyel" konuları içinde nasıl değerlendirilmiş olabilir?"³³

Saint-Simon ve ekolü tarafından çok önce ortaya atılmış olan problem yine de aynıdır³⁴ ve kırsal gelişme uzmanlarının hepsi tarafından bu gün yeryüzünde karşılaşılan da odur. Bu psikolojik hareketlendirme işlemi, günden güne sadece (kalkınma plânlarına) katılmanın değil, aynı zamanda, bu katılmanın ge-

30 M. Souriau'nun "L'ombre de Dieu" adlı çok titiz tahlillerini bakınız.

31 Socialisme et sociologie religieuse'ün sonunda tenkit edilmiştir.

32 (Cultural Motivations to Progress in South East Asia), Bildiriler, R.N. Bellah tarafından Religion and Progress in Modern Asia (New York Pres. 1965) adıyla yayınlanmıştır.

33 a.g.e., s. IX.

34 Saint-Simon'un Nouveau Christianisme'in yeni baskısı için yapılacak hazırlığın girişinde yakında ona dönülmesi ümit edilir (Seuil baskısı).

rektirdiği bilgi ve teşkilâtların bir ön şartı olarak bilinir³⁵. Manille kollokyumu gibi bir kollokyumun faydası, muhtemelen canlandırıcı değerlerin bu problema-tığı içinde değerler, yani dinin rolünü belirlemektir.

Soedjatmoko³⁶, onları "gelişmeyi sağlayan değerler" diye isimlendirir. On-ların genellikle, politikacılar tarafından alışılmış biçimde düzenlenmiş seviyeler-den daha derin ve daha özel bir seviyede bulduklarını belirttikten sonra, kat'î bir açıklama ilave eder: "Güçlük, gelişme prosesinin kendi kendini gerçekleştir-meye yeter bir istek olmamasıdır. Hayat seviyesini yükseltme ve daha fazla mad-dî zenginlik bekleme imkânı, geleneksel sektörlerdeki motivasyonel unsurları ha-rekete geçirmeyi temin için yeterli uyarıcı unsurlar taşımayan kültürler içinde daha çok olabilir... Yeterli ikna gücünü temin etmek için kalkınma projelerinin bizzat bir değer ifade eden başka projelerle ilişkili olduğunu bilmek gerekir..." Rostov, eskiden bu noktaya ilk defa dikkat çekmişti³⁷. (Afrika kalkınmasıyla ilgi-li) bir başka kollokyumda R. Buron, farklı terimler içinde şunları dile getirir³⁸: İnsanlık tarihinde normal olan şey gelişmişlik değil, daha çok az gelişmişliktir; bizim "gelişme" dediğimiz şey, tarihi ve coğrafyasının ince bir diliminde insanlık için taahhüt edilmiş büyük bir büyüme arzusudur. Bununla beraber yine de her yerde hakim olan, ebedî dönüşün ilk örneğinin burcu altında yenilenme dünyası-dır...³⁹.

Kapitalist "kalkınma hamlesi"nin ahlâkî ve dinî şartları konusunda Max Weber ve klâsik incelemelerinden tekrar söz etmeden günümüzde, kalkınma ha-reketleri veya seviyeleri ile dinî sistem arasındaki muhtemel korelasyonlara dair keşifler⁴⁰ veya tahminlerden⁴¹ mahrum değiliz. O konuda ortaya çıkan problemler çok yönlüdür. Bazıları şöyle sıralanabilir:

Birincisi, sosyo-ekonomik boyutuna paralel olarak gelişmenin sosyo-kültü-rel boyutunu da hesaba katmaktır. İyi kavranmamış bir marksizm, uzun zaman-

35 R. Colin'in L'animation et le développement rural en Afrique francophone, Arch. int. soc. coop, 20, (Temmuz-Aralık, 1966), s. 133-217. Latin Amerikan (Kuzeydoğu Brezilyalı) bir du-rumun etüdü için bkz.: H.D. Aléas d'un coopératisme sud-américain, A.İ.S.C., 15, 9-41 ve aynı eserde Les problemes de "conscientisation" dans l'alphabetisation, s. 56 vd.

36 Soedjatmoko, Cultural Motivations to Progress, The "Exterior" and the "Interior" Views, a.g.e., s. 1-14.

37 N. Rostov, Les étapes de la croissance économique, Paris, Seuil, 1962, s. 69.

38 Marseille'deki Afrika'nın kalkınmasıyla ilgili bir kollokyumda, 16-18 Nisan, 1964.

39 Rostov'daki benzer inceleme de şudur: "Yeniden harekete geçmenin, başlamanın, zaruri ola-rak yenilikleri kabule hazır bir sosyal grubun varlığını ve realitesini ihtiva edeceği açıktır. a.g.e., s. 63.

40 Bkz.: H.D., V. Dünya Sosyoloji Kongresi, Kalkınma ve Din Çalışma Grubu Raporu, A.S.R., 15, s. 5-20 ve müteakip Sempozyum, s. 21-112. Aynı şekilde bkz: Güney-Doğu Asya'da Din ve Politika Bütünlüğü, A.S.R., 17, s. 45-96

41 O. Gelinier, Moral de l'entreprise et gestion de la Nation, Paris, Plon, 1965.

dir, az veya çok otomatik tarzda üstyapı denilen sosyo-kültürel kademelerin takip etmeye mecbur olarak kabul ettiği meşhur altyapılara öncelik, üstünlük ve önemlilik atfedebilir. Her hâl-ü kârda sanki bu kademeler, üzerlerine teknik ilerlemenin markalarının basıldığı yumuşak karakterli bir mumdan başka özelliğe sahip değildir. Kültürel değişme ve ekonomik gelişmeyi karşılıklı bir perspektif içinde ele almaya teşebbüs etmeden önce bozgunluklara ihtiyaç duyulmuş olacaktır. L. Althusser'in ileri sürdüğü gibi, ihtiyaç duyulan bir ekonominin, zarûrî ve belirleyici bir kültürün yerine konulması yeterli olmaz; bu "son istekte" mevcut olan, mecburen "birincinin rolü"nü oynamaya götürülmüş olan değildir⁴². Pek çok durumda, açıkça dinî fenomen, birinci kısımda yer alan faktör veya kısımlarla, unsurlarla karşılıklı ilişki içinde bulunur. Bir din sosyolojisinin gelişme sosyolojisine etkisi de işte buradan ileri gelir⁴³.

Bir başka problem de, tamamiyle din sosyolojisi ve gelişme sosyolojisine hasredilmiş bir eserde W.F. Wertheim tarafından ortaya atılmıştı⁴⁴. Eserin son bölümü şöyledir: "Betting on the strong?". Güçler üzerine mi, yoksa kitleler üzerine mi bahse girilmesi gerekir (Betting on the many)? Uygulamalı bir sosyolojininkilerle birleşen strateji problemi madem ki tercih ediliyor – W. tercih edilmesini istiyor⁴⁵ –, le betting on the many, bu tercih ancak "yoğun bir eğitim" yoluyla sağlanabilir. Halbuki bu ekzoterik bir andragojidir. Bu formülleştirme ne kadar mücerret görünebilirse, onu müşahhaslaştırmak, hatta bu işi şöyle becerebilecek sosyolojik bir heyet konusu yaparak ona işlerlik kazandırmak kolaydır: "Arjantin'de Celam'da toplanmış olan Latin Amerika Piskoposları kıtanın sosyo-ekonomik yapılarının yanlış olduğunu açıkladılar ve onları değiştirmenin aciliyetinden söz ettiler. Beşerî olmasını istemelerine rağmen, kalkınmanın bölümleri beşerî olmayan bir kalkınma meydana getirmeyi başarır: Zenginler daima daha zengin, fakirler mütemediyen fakir olurlar..." Wertheim'in dilemini, toplum kalkınması (populorum progressio) ile ilgili papalık genelgesini alma ve yayma kadar önemli sosyolojik bir fenomoni keşfetmek maksadıyla bu duruma gelme konusunda⁴⁶ din sosyolojisine bir problem ilave etmek kafidir⁴⁷.

42 "Zamanları geldiğinden dolayı Ekonomi Hazretleri diyalektiğin eşsiz yolu üzerinde ilerlemeye müsaade edilmesi için tam bir fenomen olarak görevlerini yaptıkları veya dağıldıkları zaman, saygılı bir tarzda üstyapıların ekarte edildiği bu ısrarlar, tarihte asla görülmemiştir. Ne ilk, ne son anda, son ricanın saati asla yalnız çalmaz..." L.A., Pour Marx, Paris, Maspera, 1966, s. 113. Bkz: H.D., "Dernière instance", et "premier rôle", A.S.R., 23.

43 Buna bir pastoral sosyoloji de dahildir. Bkz.: H. Maurier, Religion et développement. Traditions africaines et Catéchèses, Paris, Mame, 1965.

44 W.F. Wertheim, East-West Parellels. Sociological approaches to modern Asia, La Haye, 1964. Özellikle VI. Religious Reform Movements bölümü ile VII. Religion, Bureaucracy and Economic Growth bölümü, s. 133-163. Önceleri A.S.R. de 12 ve 15. sayılarda yayınlanmıştır.

45 a.g.e., s. 276.

46 Burada durumun ihtiyaçları için keşfedilmiş olmayan.

47 Bkz.: L'intéressante introduction socio-théologique de V. Cosmao à la version français des Editions du Centurion, Paris, 1967.

Sonuncu bir problem, netice itibariyle şu iki kutup arasında din sosyolojisi-
sini kalkınmadan ayırır: "Etnolojik" kutup ve "inkılâpçı" kutup. Hiç şüphe yok ki,
konuyu teşkil eden boş vaatler içinde "kalkınma" değeri çoğu defa azalmış, tek
yanlı, aşırı batılılaşmış olur ve son derece dikkatli bir etnolog onu "20. asrın en
büyük mistikleşmesi" diye ilân etmekte gecikmez. Gerçekten "kalkınma", çoğu
kez, "miş... mış..."ların bağımlılığı üzerinde "..... eden, yapan"ların hakimiyeti-
ni gösteren şeylerle terceme edilir: Gelişenler ve gelişmişler, plânlayanlar ve
plânlanmışlar, eğitenler ve eğitilmişler, yardım edenler ve edilmişler, canlananlar
ve canlandırılmışlar. Niçin hıristiyanlaşanlar ve hıristiyanlanmışlar değil... vs. de-
ğil? Sanki ilişki karşılıklı etkileşimi engelliyor. Sanki gelişmek, sadece bir proto-
tipi "transfer etmek", bir modeli "uygulamak", yine de birbirini geliştirmiş gibiy-
di⁴⁸. Sanki gelişmiş, gelişenin kültür ve dilinde kabul edilmek ve düşünülmekten
başka bir kurtuluş yoluna sahip değildi...⁴⁹ Ayrıca tamamlayıcı bir probleme de
tesadüf edilir: Sanki sömürgeleşmişin sömürgecinin dini içinde ve onun vasıtası
ile dindâr olmaktan başka bir durumda olma ihtimali yoktu...⁵⁰

Buna mukabil yukarda sözü edilen "gelişme", bir taraftan kültürlerin nev-i
şahsına has özellikleri hususunda tam bir fikre sahip olmayan ve uzun zamandan
beri hakim kültürün kendi içindeki farklı oluşumlara göre sunî olarak kademe-
lendirilmelerine karşı çıkan bir etnologun⁵¹, diğer taraftan da, "gelişmecilik"⁵² in
ancak palyatif bir incelik veya son bir kaçış olduğuna inanan "ihtilâl" teorisyeni
(veya pratisyeni) nin çapraz ateşine maruzdur. Birincilere göre kalkınma fayda-
sız yere yaralayan, ikincilere göre boş yere insanları uyuşturan bir şey...

Soedjatmoko'nun da belirttiği gibi, bunun için o düşüncede "dine meydan
okuma" vardır⁵³. Zira, "gerekli olan, çok özel ve çok temel motivasyonların aktif-
leştirilmesidir; bu motivasyonlar, dinî ve kültürel esaslar dahilinde bir cemiyette
şüphesiz kökleşmişlerdir..." ve "hareketlendirilmesi sadece dinî ve kültürel çer-
çevede, kendi bünyesi içinde etkinleştirildiğinde mümkün olabilir (from the well-

48 Unesco'nun en son bir dökümanı bütün problemleri hususları tamamen "transfer" ile "nakil"
(implantation) arasındaki farka dayandırır: It is implantation and not transfert that is being
sought by the project...

49 Bkz.: H.D., Proposition de quelques thèses sur classes sociales, Cah. Int. de Sociologie, 40,
1966, s. 157-158 de ve özellikle J. Berque tarafından teklif edilmiş parçaları.

50 Aşağıya bakınız.

51 Boueké kollokyumunda (Bkz. A.S.R., 16, s. 105-108) heyecanlı dinî bir tartışmada iki tür analiz
yapıldı: Mesih'e ait fenomenlerin analizi ve kavuşma (possession) ibadetlerinin analizi, birinci-
ler tarihten elde edilmişler, ikinciler tarihten uzaktırlar, birinciler diğerleri gibi benzer hadise-
lere genel bir çözüm sunmaktadır, fakat bir çözümün tercihi diğerinin dışlanması demektir. Bu
dilem için bkz. Mircea Eliade, Le mythe de l'Eternel Retour, Archétypes et répétitions, Paris,
Gallimard, 1949.

52 "Gelişmecilik", "gelişmeciler" kelimeleri bazı Latin Amerika Üniversite çevrelerinde cari ve
..... terkedilmiş bir kullanım.

53 a.g.e., s. 6 vd.

spring of religions life itself)...". Günümüzde eski "gelenekçiler-modernister çatışmasını yerleştiren ve uzmanların o denli iddia ettikleri şey, bir gelişme myötiği* olarak nitelendirilebilir⁵⁴. Bu özellik ayrımsal din sosyolojisi için yeni bir alandır. Eklesyoloji, misyoloji veya ökümenoloji gibi diğer dinî bilimlerle bu sosyolojinin ilişkilerine eğilen muhtemel şok aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır⁵⁵.

* Felsefede ve pedagojide entellektüel refleksiyona sebep olan metod.

54 Bu sonuç, kendilerini sürekli bu çabaya adanmış bir bilimci ve aydınlar grubunun varlığını gerektirir. Bu çaba, onları herhangi sosyal aksiyon hakkında bilinçsiz teoriler üretmeye ve uyanıklık işaretleri gösteren geçiş dönemi toplumlarımızı açık toplum haline getirmek ve onları rasyonel testten geçirmek suretiyle kararlar almaya sevkeder. Bu fonksiyon daha etkili iletişim için açık bir önem taşımaktadır ve ekonomik gelişmeyi hızla gerçekleştirmek için insan kaynaklarını daha çok seferber etmeyi kolaylaştırır.

55 Yazarın a.g.e.'nin 174-215. sayfalarına bakınız.